

مثنوی نامه

۵

مصطفی دلشاد تهرانی

انتشارات دریا

تهران، میرداماد، میدان مادر، خیابان شاه نظری،
خیابان سپاهان، شماره ۲۶ - تلفن: ۲۲۹۱۱۳۲۳

مثنوی نامه

۵

مؤلف: مصطفی دلشاد تهرانی

حروفچین: محمد ملک‌زاده • طراح جلد: الهه باقری

چاپ و صحافی: سنا

نوبت چاپ: چاپ اول، زمستان ۱۳۹۷ • شمارگان: ۵۰۰ نسخه

قیمت: ۱۲۰۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۷۳۱۳-۸۰-۳ ISBN: 978-964-7313-80-3

سرشناسه	: دلشاد تهرانی / مصطفی / ۱۳۳۴ - Alshad, Tehrani, Mostafa
عنوان قراردادی	: مثنوی، برگزیده / شرح
عنوان و نام پدیدآور	: مثنوی نامه ۵ / مصطفی دلشاد تهرانی.
مشخصات نشر	: تهران: انتشارات دریا، ۱۳۹۷.
مشخصات ظاهری	: ۹۳ ص.
فروست	: مثنوی نامه: ۵.
شابک	: 978-964-7313-80-3
وضعیت فهرست نویسی	: فیبا
یادداشت	: کتابنامه: ص ۸۵.
یادداشت	: نمایه.
موضوع	: مولوی، جلال‌الدین محمد بن محمد، ۶۰۴-۶۷۲ ق. مثنوی، شرح و نقد - تفهیم
موضوع	: Masnavi, Mowlavi, Jalaloddin Mohammad ibn
موضوع	: Masnavi, Mowlavi, Jalaloddin Mohammad ibn - Criticism and interpretation. Selections
موضوع	: شعر فارسی - - قرن ۷ ق. - - تاریخ و نقد
موضوع	: Persian poetry - - 13th century - - History and criticism
شناسه افزوده	: مولوی، جلال‌الدین محمد بن محمد، ۶۰۴-۶۷۲ ق. مثنوی، برگزیده، شرح
رده‌بندی کنگره	: ۱۸۱۳۹۷ م ۵۳۰۱ / د ۸
رده‌بندی دیویی	: ۸۱۳ / ۳۱
شماره کتابشناسی ملی	: ۴۸۵۶۶۷۵

فهرست مطالب

- ۷ دیباچه
- ۹ مولوی و شری مولوی
- ۱۵ مثنوی نامه
- ۱۹ آزادی و آزادگی، گوهر مدرسه حسینی
- ۳۵ آفت تکبر دانش‌آموختگی
- ۳۷ اسرار نماز
- ۴۶ اعمال انسان، ملازم همیشگی او
- بیماری‌های اخلاقی، تباه‌کننده هرگونه علم و فضا
- معرفت
- ۵۳ تحول و اصلاح‌پذیری انسان
- ۵۶ خطر ظاهرگرایی دینی و ضدیت با گوهر دین
- ۵۹ سفر زندگی آدمی در چالش عقل و نفس

- لزوم رفق و مدارا در اصلاح جامعه. ... ۶۵
- نادیده گرفتن مصالح و منافع به سبب کودک خُلقی ... ۶۸
- نقش حکومت‌ها بر تربیت و اخلاق مردمان ... ۷۰
- هرچه خودبینی و خودخواهی بیش‌تر، سقوط آدمی دردناک‌تر و
 آسیب‌پذیرتر. ... ۷۳

۷۷ نمایه

۸۵ منابع و مآخذ

مولوی و مثنوی معنوی

مثنوی معنوی بی‌گمان شاهکاری یگانه در عرصه ادبیات است که در گزیده‌ترین معارف الهی، لطایف عرفانی و آموزه‌های تربیتی و اخلاقی است.

آفریننده این کتاب جلال‌الدین محمد بلخی مشهور به مولانا و مولوی است که به سبب آن که بیش‌تر عمر خود را در آسیای صغیر و روم شرقی به سربرد و مفتی آن جا بود به رومی و ملای روم آوازه یافته است.

ملای روم به سال ۶۰۴ هجری در بلخ، از شهرهای مهم خراسان بزرگ، دیده به جهان گشود. پدرش مولانا محمد ابن حسین معروف به بهاء‌الدین ولد و سلطان‌العمماء از عارفان برجسته و بزرگان صوفیه بود؛ و جلال‌الدین محمد نخستین آموزه‌ها را از جاری وجود پدر دریافت.

سرزمین خوارزم، موطن بهاء‌الدین ولد ظرفیت تحمّل

او را نداشت و متکلمان آن خطّه از جمله فخرالدین رازی
 او را در تنگنا قرار دادند و با نفوذی که در سلطان محمد
 خوارزمشاه داشتند زندگی را بروی چنان سخت کردند که
 او را به هجرت کشانیدند. جلالالدین محمد خردسال بود
 که همراه پدر از وطن کوچید و از آن فضای تنگ رهید. آنان
 راهی بغداد شدند و پس از اقامتی چند در آنجا به حج
 رفتند. درسی آن به منطقه ارزنجان^۱ کوچ نمودند و مدّتی
 کوتاه در آق شهر^۲ از شهرهای آن منطقه رحل اقامت
 افکندند. در این هنگام علاءالدین کیقباد، از سلاطین
 سلجوقی روم^۳، بهاءالدین ولد را به قونیه دعوت کرد و وی
 نیز دعوت او را پذیرا شد. در قونیه ماندگار گشت و تا پایان
 عمر، به سال ۶۲۸ هجری، در آنجا به وعظ و ارشاد و
 ترویج معارف الهی و آموزمهای عرفانی پرداخت.

پس از مرگ بهاءالدین ولد، مریدان و شاگردان او گرد
 جلالالدین محمد را که در آن زمان بیست و پنج ساله بود
 گرفتند و از او خواستند تا مسند پدر را زند و گرم نگه دارد.

۱. ارزنجان منطقه‌ای است در ازبکستان ترکیه در کنار رود فرات. فاصله ۶۸۸ کیلومتری شرق آنکارا. ر.ک: معجم البلدان، ج ۱، ص ۵۰، فرهنگ فارسی، ج ۵، ص ۱۲۰.

۲. آق شهر (شهر سفید).

۳. وی یازدهمین سلطان از سلجوقیان روم است که بین سالهای ۶۱۶ تا ۶۲۳ هجری بر بخشی از آسیای صغیر حکومت کرد. ر.ک: الکامل فی التاریخ، ج ۱۲، ص ۳۵۲، تاریخ سلاجقه، ص ۳۳.

و راه وی را ادامه دهد.

مدّتی بر این منوال گذشت تا این که سیّد برهان الدین محقّق ترمذی از شاگردان بهاء الدین ولد از خوارزم راهی قونیه شد تا به دیدار استاد و مرشد خویش، بهاء الدین ولد رسد. ولی زمانی بدانجا رسید که سالی از مرگ او گذشته بود. پس همه همت خود را در آموزش و پرورش جلال الدین محمد به کار گرفت و او را بیش از پیش با آیین‌های عرفان و سیر و سلوک صوفیان آشنا و پخته نمود. نه سال بدین ترتیب گذشت و محقّق ترمذی درگذشت. در این زمان جلال الدین محمد، ملای روم و در علوم و دانش‌های زمان خود سرآمد بود و در عرفان و سیر و سلوک کم مانند می‌شمارد. آنچه او را از این مرحله به وادی ای ناسناخته، و شیدایی و سوری از عمق جان برخاسته، و جلوه‌گری‌های بی‌مانند عارفانه و عاشقانه در زیباترین قالب‌های شاعرانه کشانید، دیدار او به سال ۶۴۲ هجری با عارفی گمنام و سالکی تمام، به نام شمس تبریزی بود، چنان که ملای روم خود بدین تحول روحی اشارت نموده و از جمله سروده است:

زاهد کشوری بدم، واعظ منبری بدم

کرد قضا دل مرا عاشق کف‌زنان تو^۱

۱. کلیات دیوان شمس تبریزی، غزلیات، قسمت دوم، ص ۳۲۷.

ملای روم در مجالست و مؤانست با شمس تبریزی دچار تحوّل شگفت گشت. البته این مجالست و مؤانست چندان طول نکشید و تنگ نظری ها و حسادت ورزی ها منجر به کوچیدن شمس شد.

ملای روم در اندوهی جانکاه فرورفت و بی قرار گشت تا این که صلاح الدین زرکوب که از معنویتی والا بهره داشت، به زندگی او راه یافت و قدری جای خالی شمس تبریزی را پر کرد.

ده سال از زندگی ملای روم در مجالست و مؤانست با صلاح الدین زرکوب گذشت تا این که او نیز درگذشت.

پس از این بود که یکی از شاگردان و الامقام ملای روم به نام حُسام الدین چلبی در خواست سرودن مثنوی را کرد و چندان بر آن اصرار ورزید که ملای روم پذیرا شد و به احتمال زیاد، به سال ۶۵۸ هجری سرودن مثنوی را آغاز کرد. پس از سرودن دفتر اول، با مرگ حُسام الدین چلبی به سال ۶۶۰، وقفه ای دو ساله در آن ایجاد شد و به سال ۶۶۲ مجدّد آغاز گردید و تا سال ۶۷۲ و پس از سنّ ولانا به ملکوت اعلا ادامه یافت؛ و اثری بی مانند طیّ چهارده سال در شش دفتر با ۲۵۶۷۲ بیت آفریده گشت.^۱

۱. ر.ک: سزنی، ج ۱، ص ۱۷-۳۲؛ شرح جامع مثنوی معنوی، ج ۱، ص ۱۷-۳۲.

این مجموعه بی مانند، اثری آموزشی، تربیتی، اخلاقی و عرفانی است. مرحوم استاد عبدالحسین زرین کوب درباره کاری که ملای روم در مثنوی معنوی کرده است می نویسد:

شش دفتر مثنوی او در حقیقت عبارت است از بیان حقایق تصوف و شرح رموز آیات قرآنی و اخبار نبوی. نه ترک شریعت و تسلیم به طامات عرفیه را توصیه می کند و نه گرایش به فقر و عزلت و بی بائیت را تبلیغ می نماید. مرد کامل را که می داند که جامع صورت و معنا باشد، بلکه جوان زن و فرزندی را نیز حجاب راه نمی شناسد. در مثل یک متکلم، اما به کمک قیاسات تمثیلی و تشبیهات شاعرانه، در تأیید و اثبات عقاید و مسائل دین و اهل شریعت اهتمام می ورزد، و قضایایی مانند حقیقت توحید، واقعیت روح، کیفیت سرور نشی و حدود جبر و اختیار را موافق اهل شریعت بیان می کند. با این همه لب و مغز شریعت را عبارت از عشق می داند، و محبت را که سبب تزکیه و تربیت دل است، مؤثرترین عامل در تهذیب نفس می داند، و مهم ترین وسیله برای نیل به

معراج روح، که وصول بدان غایت سیر اهل
طریقت و مؤدّی به کشف و اخذ حقیقت است،
می‌شمارد. در باب اخلاق و تربیت نیز
نکته‌سنجی‌های بدیع دارد. اخلاق نیز در تعلیم
مولوی و سیله‌ای است برای تهذیب صوفیانه، و
وی شریعت و اخلاق و طریقت را برای نیل به
حقیقت که غایت مطلوب واصل و مبدأ وجود
است به منزلهٔ وسیله می‌شمارد.^۱

روش ملای روم کتاب مثنوی معنوی مانند روش دیگر
مؤلفان و سرایندگان بر آثارشان نیست. آنان به‌طور معمول
مطالب خود را در پیش می‌کنند و ذیل بخش‌ها و فصل‌ها
تنظیم می‌نمایند و کل به‌سری می‌کنند و در هر قسمت
موضوعی معین را مطرح می‌نمایند. در حالی که ملای روم
در مثنوی در ابتدای بحث به بررسی می‌پردازد و با
پیشرفت تدریجی در آن، به موضوعات دیگری منتقل
می‌شود که گاهی رابطهٔ میان آن‌ها و موضوع اصلی کاملاً
مستقیم و روشن است و گاهی غیرمستقیم و پراکنده
ظریف، و البته در مواردی فاصلهٔ میان موضوع اصلی و
مباحث بعدی چندان زیاد است که ارتباط معمولی میان
آنان قطع می‌شود ولی با دقت و تأمل این ارتباط برقرار

۱. ارزش میراث صوفیه، ص ۱۳۷ - ۱۳۸.

می‌گردد. ملای روم با هنرمندی و ظرافتی بی‌مانند در مثنوی، تمام آنچه را که لایه لایه در ذیل یک موضوع اصلی آورده، به هم مرتبط نموده و پیوند داده است؛ و لازم است در بررسی این کتاب به این نکته توجه شود، وگرنه عالی‌ترین مطالب در گروهی از ابیات برای مطالعه‌کننده ابهام‌آمیز جلوه خواهد کرد.^۱

هم مطالب مثنوی در بعضی موارد مشکل و نیاز به تفسیر شده است، و از این رو شروح بسیار به بررسی و غربی و ترکی به نظم و نثر بر تمام قسیمی از آن نوشته شده است که بعضی از آنها درون تأویل مثنوی است بر مشرب شارحین.^۲

مثنوی‌نامه

مثنوی‌نامه عنوانی است برای مرور بر مثنوی معنوی و سیر در معارف و آموزه‌های بلند و والای آن به صورت گزینش‌های کوتاه به منظور تبیین یک موضوع خُرد، استخراج پیام‌های آن و تا اندازه‌ای معاصر سازی پیام‌ها. این رو به هر موضوع خُرد، عنوانی داده شده است تا

۱. تفسیر و نقد و تحلیل مثنوی جلال‌الدین محمد بلخی، ص سیزده.

چهارده.

۲. ارزش میراث صوفیه، ص ۱۳۶.